

III. Z ORZECZNICTWA

PAWEŁ BORECKI*

W sprawie pojęcia wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej. Uwagi na tle wyroku Sądu Najwyższego z 9 lutego 2007 r., sygn. III CSK 411/06

Wprowadzenie

Reprywatyzacja nieruchomości na rzecz gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej oraz skupiającego je Związku Gmin Wyznaniowych Żydowskich (ZGWŻ), prowadzona za pośrednictwem Komisji Regulacyjnej do Spraw Gmin Wyznaniowych Żydowskich, trwa już ponad 22 lata¹. Relatywnie ograniczona efektywność tego procesu to rezultat wielu czynników². Należy wśród nich wymienić zwłaszcza

* Paweł Borecki, dr hab., Uniwersytet Warszawski, e-mail: pborecki@wpia.uw.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-1921-8291>.

¹ Zob. Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 10 X 1997 r. w sprawie szczegółowego trybu działania Komisji Regulacyjnej do Spraw Gmin Wyznaniowych Żydowskich (M.P. Nr 77, poz. 730 ze zm.); szerzej P. Borecki, *Reprywatyzacja nieruchomości na rzecz gmin wyznaniowych żydowskich*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 9, s. 61–73, oraz D. Walencik, *Regulacja spraw majątkowych gmin wyznaniowych żydowskich*, w: *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy–dyskusje–postulaty*, pod red. D. Walencika, Katowice–Bielsko-Biała 2009, s. 371–389.

² W wyznaczonym terminie pięciu lat od dnia wejścia w życie Ustawy z dnia 20 II 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP, tzn. do 11 V 2002 r., złożono 5544 wnioski (z czego 40 wniosków zostało odrzuconych przez Komisję Regulacyjną jako złożonych przez podmioty nieuprawnione). Według stanu na 30 XI 2019 r. wszczęto 5504 postępowania, odbyło się 7698 rozpraw. 2854 postępowania

zawężającą wykładnię zasadniczego pojęcia – wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej, ustaloną, jak się okazało, w sposób trwały w orzecznictwie sądowym, w wyroku trzyosobowego składu Sądu Najwyższego (SN) z dnia 9 lutego 2007 r. (sygn. III CSK 411/06). Została ona następnie podtrzymana w wyroku także składu trzyosobowego SN z dnia 19 marca 2009 r. (sygn. III CSK 265/08). W rezultacie formalistycznej i wąskiej interpretacji rzeczzonego pojęcia przez Sąd Najwyższy, zasadniczo odmiennej od interpretacji wypracowanej wcześniej, tzn. w czerwcu 1999 r., przez samą Komisję Regulacyjną, zakres przedmiotowy postępowania regulacyjnego w sprawach gmin wyznaniowych żydowskich i ich Związku uległ istotnemu zawężeniu przedmiotowemu. Interpretacja SN prowadzi bowiem do generalnego wniosku, że wszelkie roszczenia w postępowaniu regulacyjnym dotyczące innych osób prawnych niż były gminy wyznaniowe żydowskie są bezzasadne³. Należy podkreślić, że taka wykładnia pojęcia wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej nie odpowiada również historycznym formom samoorganizacji judaizmu na ziemiach polskich. Tymczasem doktryna prawa wyznaniowego podkreśla, że interpretacja przepisów dotyczących postępowania regulacyjnego wymaga uwzględnienia ich uwarunkowań historycznych i konfesyjnych⁴.

Naczelny organ judykatury w orzeczeniu z 2007 r. sformułował zwłaszcza tezę, że wyznaniowymi żydowskimi osobami prawnymi w rozumieniu Ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do

zostały całkowicie lub częściowo zakończone. Z tego **669** postępowań zakończyło się ugodą, **539** zakończono orzeczeniem (całkowicie lub częściowo) uwzględniającym wniosek, **1018** – wydaniem orzeczenia o umorzeniu postępowania regulacyjnego, **553** postępowania zakończono orzeczeniem o oddaleniu bądź odrzuceniu wniosku, w **107** przypadkach nie uzgodniono orzeczenia, natomiast zawieszono **71** postępowań regulacyjnych. Ugody zawarte przed Komisją Regulacyjną przewidywały dla ZGWŻ oraz gmin wyznaniowych żydowskich rekompensatę pieniężną w wysokości ogółem **28 269 059** zł. Ponadto przyznano wnioskodawcom na mocy 189 orzeczeń i 9 ugód odszkodowanie w wysokości ogółem **60 091 795** zł **18** gr (*Działalność Komisji Regulacyjnej do Spraw Gmin Wyznaniowych Żydowskich, funkcjonującej na podstawie ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej. Stan na dzień 30 listopada 2019 r.*, mps powiel. w zbiorach autora; por. M. Krawczyk, *Status prawny własności żydowskiej i jej wpływ na stosunki polsko-żydowskie*, w: *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, pod red. F. Tycha, M. Adamczyk-Garbowski, Lublin 2011, s. 711.

³ A. Czohara, T.J. Zieliński, *Ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Polsce. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 204.

⁴ D. Walencik, *Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*, Lublin 2008, s. 172.

gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej⁵ są tylko osoby, które zostały wymienione w art. 5, 6 i 22 tej ustawy. Charakter działalności, nawet pokrywający się z celami realizowanymi przez wyznaniowe, żydowskie osoby prawne, nie ma znaczenia.

Doniosłość kwestii zakresu pojęcia wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej wiąże się z faktem, że jest ono jedną z istotnych przesłanek reprivatyzacji. Przepisy ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. określiły warunki przenoszenia na rzecz gmin wyznaniowych żydowskich względnie Związku Gmin własności wymienionych w tej ustawie nieruchomości. Z art. 30 ust. 1 wspomnianej ustawy wynika, że przekazaniu podlegają nieruchomości lub ich części przejęte przez Państwo, które w dniu 1 września 1939 r. były własnością gmin wyznaniowych żydowskich lub innych wyznaniowych żydowskich osób prawnych, działających na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Dodatkowym warunkiem przeniesienia własności jest, aby na takiej nieruchomości w dniu 1 września 1939 r. znajdowały się cmentarze żydowskie lub synagogi albo w dniu wejścia w życie ustawy z 20 lutego 1997 r. (czyli 11 maja 1997 r.) na takiej nieruchomości znajdowały się budynki stanowiące uprzednio siedziby gmin żydowskich lub innych wyznaniowych żydowskich osób prawnych oraz budynki służące uprzednio celom kultu religijnego, działalności oświatowo-wychowawczej i charytatywno-opiekuńczej. Powyższe kryteria określają zakres przedmiotowy procesu reprivatyzacji nieruchomości na rzecz gmin wyznaniowych żydowskich i Związku Gmin na obszarze tzw. Starego Kraju, czyli na terenach dawnej II RP, które weszły ostatecznie w skład powojennej Polski. Szacuje się, że od 50% do nawet 70% wniosków regulacyjnych złożonych do właściwej Komisji dotyczy właśnie nieruchomości należących w przeszłości do owych „innych wyznaniowych żydowskich osób prawnych”.

Wątpliwości i uwagi krytyczne w odniesieniu do judykatury i ustawodawstwa

1

Sąd Najwyższy oparł się w swoich rozważaniach przede wszystkim na wykładni językowej. Uznał, że tego rodzaju wykładnia art. 30 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. swoim zakresem obejmuje gminy żydowskie

⁵ Dz.U. Nr 41, poz. 251 ze zm.

oraz osoby prawne mające charakter zarówno żydowski, jak i wyznaniowy. Nie przesądza to jednak, według jakich kryteriów należy ustalać charakter takich osób prawnych. SN opowiedział się za kryterium formalnym. Uznał, że kryterium to przyjęła ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich, podobnie jak inne ustawy o stosunku Państwa do Kościołów i innych związków wyznaniowych. Mają one przy ustalaniu kościelnych (wyznaniowych) osób prawnych także posługiwać się kryterium formalnym. Osobowość prawną wiąże się z jednostkami uznanymi za osoby prawne wprost w ustawie lub tymi, które uzyskują osobowość prawną w wyniku rozporządzenia odpowiedniego ministra. Takie podejście do ustalenia kategorii osób prawnych wyznaniowo-żydowskich wyraźnie wynika, zdaniem Sądu Najwyższego, również z art. 5 i 6 oraz 22 ustawy z 20 lutego 1997 r. Powyższe stanowisko wzbudza zastrzeżenia. Należy chociażby zwrócić uwagę, że Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską podpisany 28 lipca 1993 r.⁶, a zatem akt mający pierwszeństwo przed postanowieniami Ustawy z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej⁷, jako umowa międzynarodowa ratyfikowana za zgodą wyrażoną w ustawie, w sprawach osób prawnych nie określa jednoznacznie, które szczegółowe kategorie jednostek organizacyjnych Kościoła mają osobowość prawną. W tym zakresie na mocy art. 4 ust. 2 dokonuje szerokiej recepcji norm prawa kanonicznego do polskiego porządku prawnego. Stanowi bowiem, że Państwo polskie ogólnie uznaje osobowość prawną wszystkich instytucji kościelnych terytorialnych i personalnych, które uzyskały taką osobowość na podstawie przepisów prawa kanonicznego. W sumie to prawo kanoniczne, czyli prawo obce, określa, które jednostki organizacyjne Kościoła katolickiego terytorialne i personalne mają w polskim systemie prawnym osobowość prawną. W obecnym stanie prawnym katalog kościelnych osób prawnych zawarty w artykułach od 5 do 10 Ustawy z dnia 17 maja 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP należy uznać za przykładowy⁸. Kwestia ta nie jest powszechnie znana i może budzić istotne wątpliwości w praktyce obrotu⁹. Z tego stanu rzeczy wynika postulat stworzenia

⁶ Dz.U. 1998 Nr 51, poz. 318.

⁷ Tekst jedn. Dz.U. 2019, poz. 1153.

⁸ A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011, s. 141.

⁹ Już po wejściu w życie Konkordatu nowymi kategoriami kościelnych osób prawnych powołanymi do życia na mocy prawa kanonicznego okazały się: prałatury personalne, prałatury terytorialne, opactwa terytorialne oraz Konsulta Wyższych Przełożonych Zakonów Kontemplacyjnych.

oficjalnego rejestru wyznaniowych osób prawnych. Reasumując, trzeba zauważyć, że to samemu wyznaniu większościowemu w Polsce pozo-
stawiono wskazanie, które jego jednostki organizacyjne będą miały
osobowość prawną. Podważa to w istocie zasadę, do której odwołuje się
SN, że o przyznaniu osobowości prawnej danej jednostce organizacyjnej
decyduje uznanie jej za osobę prawną przez ustawodawcę.

2

Zastrzeżenia budzi uznanie przez SN za wyznaniową żydowską osobę
prawną przewidzianej w art. 22 ust. 2 ustawy o stosunku Państwa do
gmin wyznaniowych żydowskich w RP fundacji z udziałem innych niż
gminy żydowskie i ZGWŻ krajowych osób prawnych i fizycznych oraz
zagranicznych organizacji Żydów pochodzących z Polski oraz Światowej
Żydowskiej Organizacji Restytucji jako podmiotu, za pośrednictwem
którego gminy wyznaniowe żydowskie oraz Związek Gmin mogłyby
realizować swoje prawa majątkowe. Tego rodzaju fundacja pod na-
zwą „Fundacja Ochrony Dziedzictwa Żydowskiego” została utworzona
14 czerwca 2000 r., a następnie zarejestrowana w Krajowym Rejestrze
Sądowym 22 marca 2002 r. (KRS nr 0000101821)¹⁰. Szczegółową podsta-
wą prawną jej działania nie są przepisy ustawodawstwa wyznaniowego,
lecz całkowicie „świeckiej”, generalnej ustawy z dnia 6 kwietnia 1984 r.
o fundacjach¹¹. Zarówno gminy wyznaniowe żydowskie, jak i ZGWŻ nie
mają wobec fundacji żadnych ustawowych kompetencji nadzorczych ani
praw do majątku po jej ewentualnej likwidacji. Cele działania Fundacji
mają charakter niekonfesyjny¹². Również Światowa Żydowska Organi-
zacja Restytucji ma charakter świecki¹³. Zaliczenie fundacji, o której mowa
w art. 22 ust. 2 ustawy z 20 lutego 1997 r., do kategorii wyznaniowych
żydowskich osób prawnych przez SN należy uznać za nieadekwatne.

¹⁰ A. Czohara, T.J. Zieliński, op. cit., s. 161.

¹¹ Tekst jedn. Dz.U. 1991 Nr 46, poz. 203 ze zm.

¹² Obejmują one w szczególności: ochronę tradycji i kultury żydowskiej, w tym odzyskiwanie i opiekę nad materialnymi pozostałościami tej kultury w postaci mienia żydowskich osób prawnych, ochronę dziedzictwa żydowskiego, prowadzenie badań naukowych dotyczących dziedzictwa Żydów polskich, upowszechniania i pogłębiania wiedzy o Holokauście, rozwijania żydowskiej działalności kulturalnej, edukacyjnej, religijnej i w dziedzinie pomocy społecznej czy pomoc potrzebującym Żydom polskim, którzy przeżyli Holokaust, niezależnie od miejsca ich zamieszkania – szerzej zob. A. Czohara, T.J. Zieliński, op. cit., s. 162–163.

¹³ Szerzej zob. ibidem, s. 154–158.

3

Za szerszą – funkcjonalną – wykładnią pojęcia wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej niż tylko ograniczającą się do podmiotów wskazanych w art. 5, 6 i 22 ustawy z 20 lutego 1997 r., przemawia użycie pojęcia innej wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej w art. 30 ust. 1 tejże regulacji w kontekście szerokiego zakresu celów, jakim miały służyć budynki znajdujące się w dniu wejścia w życie ustawy o stosunku państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP na nieruchomościach będących własnością tych osób prawnych w dniu 1 września 1939 r. i mogące podlegać w związku z tym restytucji. To cele: kultu religijnego, działalność oświatowo-wychowawcza i charytatywno-opiekuńcza. Tymczasem zgodnie odpowiednio z art. 3 i 32 rozporządzenia Prezydenta z 14 października 1927 r.¹⁴ tak szeroko zakrojonej działalności nie prowadziły przedwojenne gminy wyznaniowe żydowskie oraz stowarzyszenia wyznaniowe. O ile zatem art. 30 ust. 1 ma stanowić sensowną całość, to pojęciu innej wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej w odniesieniu do okresu międzywojennego należy nadawać sens szerszy niż tylko obejmujący kategorię stowarzyszeń wyznaniowych w rozumieniu art. 32 wspomnianego rozporządzenia z 1927 r. Skądinąd był to akt normatywny niedoskonały pod względem legislacyjnym i społecznym, ponieważ w szczególności nie zawierał przepisów przejściowych dotyczących fundacji i stowarzyszeń związanych z żydowskimi gminami wyznaniowymi, a utworzonych na mocy aktów prawnych byłych państw zaborczych¹⁵.

4

Stanowisko SN, zgodnie z którym odpowiednie postanowienia ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP należy interpretować w kontekście innych indywidualnych ustaw wyznaniowych, trzeba ocenić jako nieuwzględniające specyfiki organizacyjnej judaizmu oraz życia żydowskiego w ogóle. Judaizmowi obca jest scentralizowana struktura wyznaniowa. Podstawową jednostką organizacyjną judaizmu

¹⁴ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 14 X 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województw: poznańskiego, pomorskiego i śląskiego (Dz.U. Nr 91, poz. 818 ze zm.).

¹⁵ Por. A. Czohara, T.J. Zieliński, op. cit., s. 198.

od wieków była i jest gmina wyznaniowa (kahał). W nich i wokół nich koncentrowało się życie wspomnianej mniejszości etniczno-wyznaniowej, zwłaszcza na ziemiach polskich¹⁶. Istniały kraje, w których nie powoływano żadnych struktur nadrzędnych, nawet mających wobec gmin wyznaniowych charakter jedynie koordynacyjny, niewładczy. Nie można odnosić zatem bezpośrednio scentralizowanych i niejednokrotnie zhierarchizowanych w różnym stopniu struktur kościelnych do wyznaniowych struktur żydowskich. Judaizm ma zdecydowanie spłaszczoną formę organizacyjną. Limitowane jest znaczenie osób duchownych (rabinów, podrabinów) w życiu gmin. Są oni ich funkcjonariuszami, nie zaś kierownikami. Odróżnia to judaizm od sklerikalizowanych struktur największych i najstarszych wyznań chrześcijańskich w Polsce. Należy podkreślić w związku z tym, że decyzje na forum gminy wyznaniowej podejmowane są w drodze procedur demokratycznych. W zasadzie nie ma funkcji czy urzędów dożywotnich. Są one często kadencyjne. W gminach i wokół nich istnieje wiele struktur sprzyjających aktywizacji i samorealizacji zwykłych wyznawców. Są to jednostki organizacyjne w postaci różnego rodzaju bractw, stowarzyszeń czy fundacji. Wspierają one funkcje gmin wyznaniowych w zakresie zaspokojenia potrzeb religijnych (np. bractwa pogrzebowe), zapewnienia wykształcenia religijnego, świadczenia pomocy społecznej, zapewnienia koszernej żywności itp. Taki stan rzeczy odpowiada indywidualistycznej mentalności żydowskiej. Zarazem trzeba zaznaczyć, że w ten sposób żydowskie gminy wyznaniowe wraz z całym otoczeniem wspierających i współpracujących z nimi jednostek organizacyjnych stały się dla żyjących od wieków Żydów w diasporze surogatem własnego państwa. Funkcjonując niejednokrotnie w nieprzychylnym sobie otoczeniu społecznym i politycznym, mogli oni przeciwstawić mu przede wszystkim własną samoorganizację i przedsiębiorczość. Polskiemu ustawodawcy nie udało się dokonać w pełni adekwatnej do wspomnianych realiów historyczno-społecznych regulacji normatywnej w omawianym zakresie¹⁷. Może

¹⁶ Zob. szerzej P. Borecki, *Uwagi o statusie wyznawców judaizmu na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, z. 2, s. 49–90.

¹⁷ Jak przyznał 30 I 2020 r. w rozmowie z autorem dr Andrzej Czohara, uczestnik z ramienia Rządu RP prac legislacyjnych nad ustawą o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP, przedstawiciele strony żydowskiej zwracali uwagę, że proponowany katalog ustawy wyznaniowych osób prawnych nie uwzględnia różnorodności życia społeczno-religijnego szczególnie społeczności żydowskiej na ziemiach polskich przed 1 IX 1939 r. Ze względu na trudności w kompleksowym zdefiniowaniu wszystkich właściwych podmiotów porzeczano zwłaszcza w art. 30 ust. 1 ustawy na

on być zinterpretowany jako krok nieprzychylny wobec kolektywnej wolności religijnej wyznawców judaizmu w naszym kraju. Godzi to bowiem w fundamentalne prawo społeczności religijnej do określenia własnej struktury organizacyjnej. Niestety, Sąd Najwyższy w swoich orzeczeniach z lat 2007 i 2009 ową niedoskonałą percepcję powtórzył.

5

O pewnej historycznej ignorancji składu orzekającego SN w 2007 r. świadczy stanowisko, że stan prawny podobny do tegoż nakreślonego przez ustawę z 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP istniał na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa śląskiego przed 1 września 1939 r. Sąd Najwyższy, opierając się tylko na literze obowiązującego wówczas prawa, tzn. na rozporządzeniu Prezydenta z dnia 14 października 1927 r. o uporządkowaniu stanu prawnego w organizacji gmin wyznaniowych żydowskich na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej z wyjątkiem województwa śląskiego¹⁸, uznał, że prawa korporacyjne i osobowość prawną miał Żydowski Związek Religijny, poszczególne gminy żydowskie oraz stowarzyszenia wyznaniowe, tworzone za zgodą naczelnej władzy nadzorującej, którą był Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (MWRiOP). Nie zwrócono jednak uwagi w komentowanym orzeczeniu, że Żydowski Związek Religijny istniał jedynie formalnie – „na papierze”¹⁹. Faktycznie jako korporacja Związek nigdy się nie ukonstytuował. Rada Religijna nigdy nie została powołana. Stało się tak zapewne ze względu na politykę wyznaniowo-narodowościową władz państwowych, tzn. ze względu na dążenie do sprawowania możliwie daleko posuniętej kurateli nad ponad trzymilionową społecznością żydowską w Polsce²⁰. Zgodnie z art. 54 rozporządzenia Prezydenta

wskazaniu gmin wyznaniowych żydowskich oraz „innych wyznaniowych żydowskich osób prawnych”.

¹⁸ Dz.U. 1928 Nr 52, poz. 500 ze zm.

¹⁹ J. Tomaszewski, *Zarys dziejów Żydów w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1990, s. 38.

²⁰ Zgodnie ze spisem powszechnym z 1931 r. w Polsce 9,8% populacji, czyli ok. 3,1 mln osób stanowili wyznawcy judaizmu. Wśród wyznawców religii mojżeszowej język żydowski (tzn. hebrajski lub jidysz) jako język macierzysty podało 73,8% spośród nich, czyli ok. 8,6% populacji – zob. J. Tomaszewski, *Żydzi*, w: *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999, s. 542.

z 14 października 1927 r. do chwili wyboru Rady Religijnej jej czynności miała sprawować naczelną władza nadzorczą, czyli MWRiOP. W okresie międzywojennym nie powołano także żadnego stowarzyszenia wyznaniowego w rozumieniu art. 32 wspomnianego wyżej rozporządzenia. Jedynymi realnie istniejącymi przed 1 września 1939 r. korporacjami mającymi osobowość prawną w myśl przywołanego rozporządzenia Prezydenta były żydowskie gminy wyznaniowe. Ogółem w 1939 r. istniało 81 gmin większych i aż 737 gmin mniejszych²¹. Z przytoczonych okoliczności historycznych wynika, że społeczność żydowska w II RP nie cieszyła się pełną samorządnością.

6

Formalistyczne stanowisko SN przytoczone na wstępie w konfrontacji z faktami historycznymi prowadzi do wniosku, że użyty w art. 30 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP termin „inne wyznaniowe żydowskie osoby prawne” jest pozbawiony desygnatów, ma zatem jedynie pozorne znaczenie normatywne. Musi to skutkować konstatacją, że ustawodawca, formułując powyższy przepis, dopuścił się naruszenia wynikających z zasady demokratycznego państwa prawnego (art. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.²²) zasady poprawnej legislacji oraz zasady zaufania obywateli do państwa. Zarazem skoro SN przyjmuje taką wąską wykładnię, to także w swoim właściwym orzecznictwie neguje wspomniane zasady konstytucyjne.

6A

Zgodnie z zasadą poprawnej legislacji treść ustawy nie powinna zawierać terminów, które pozbawione są realnego znaczenia. Tekst prawny interpretowany jest bowiem jako całość. Zarówno użyte wyrażenia, jak i dokonane przemilczenia mają swoją wymowę. Jedną z zasadniczych funkcji tekstu prawnego jest wszakże funkcja normatywna. Tymczasem analizowany termin przy zawężającej interpretacji przedstawionej

²¹ *Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 1, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003, s. 493.

²² Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm., dalej „Konstytucja RP”.

przez SN staje się swoistą prawną atrapą. Jego obecność niczemu w praktyce nie służy. Świadczy natomiast o niezdolności ustawodawcy do skutecznego uregulowania określonej sfery życia, jeśli nie wręcz o złą wolę części historycznych uczestników procesu prawotwórczego nad ustawą o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP. Rzeczony termin w warunkach dokonania opisanej wykładni jawi się jako zbędny. Przytoczony stan rzeczy przeczy zasadzie racjonalności działań ustawodawcy²³. Nie powinien on wprowadzać adresatów norm prawnych w błąd czy zmuszać do interpretacyjnej ekwilibrystyki. W ustawie o stosunku państwa do gmin wyznaniowych żydowskich zabrakło adekwatnej historycznie oraz społecznie definicji legalnej pojęcia wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej. Takiej definicji nie było także w prawie polskim okresu międzywojennego.

6B

Zasada zaufania obywatela do państwa oraz stanowionego przez nie prawa miałyby zostać naruszona poprzez nadanie w istotnej mierze fikcyjnego, deklaratywnego charakteru reprywatyzacji nieruchomości na rzecz gmin wyznaniowych żydowskich i Związku Gmin. Ograniczona reprywatyzacja nieruchomości pożydowskiego na rzecz gmin wyznaniowych żydowskich i ZGWŻ ma służyć zwłaszcza ochronie spuścizny kulturowej polskich Żydów oraz odbudowie wyznaniowej społeczności żydowskiej poprzez jej uposażenie w niezbędny majątek i dostarczenie środków finansowych na bieżącą działalność. Tymczasem Państwo Polskie poprzez swoje organy zachowuje się niekonsekwentnie²⁴. Z jednej strony stwarza ekspektatywę długofalowego przysporzenia majątkowego grupie społecznej gruntownie poszkodowanej przez procesy historyczne i decyzje polityczne, a z drugiej wyraźnie owo przysporzenie ogranicza, w niektórych aspektach wręcz uniemożliwia. Jest to zachowanie ustawodawcy co najmniej nielojalne w stosunku do części obywateli²⁵. Tym bardziej zasługujące na krytykę, że w prze-

²³ Zob. B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 32.

²⁴ Por. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, pod red. P. Tulei, Warszawa 2019, s. 29 i n.

²⁵ Por. *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1, pod red. L. Garlickiego, M. Zubika, Warszawa 2016, s. 127–131.

szłości państwo, wykorzystując pozycję suwerena, przejęło praktycznie cały majątek nieruchomości gmin wyznaniowych żydowskich. W tym kontekście należy również rozważyć zarzut naruszenia przez polskiego ustawodawcę oraz naczelny organ wymiaru sprawiedliwości zasady sprawiedliwości społecznej (art. 2 Konstytucji RP). Trzeba bowiem przyznać, że po II wojnie światowej państwo oraz znaczna część społeczeństwa uwłaszczyła się na majątku żydowskim. Wobec praktycznej i prawnej niemożliwości kompleksowego cofnięcia następstw tego procesu jawi się jako obowiązek Rzeczypospolitej okazanie realnego wsparcia dla wyznaniowej społeczności żydowskiej.

7

Państwu polskiemu powinno szczególnie zależeć na budowie zaufania ze strony obywateli polskich wyznania mojżeszowego. Poszanowanie wolności i praw owej wąskiej grupy etniczno-wyznaniowej jest w ogóle miarą efektywności systemu ochrony wolności i praw człowieka i obywatela w naszym kraju. Wobec tej grupy społecznej państwo dopuściło się w przeszłości dyskryminacji. W okresie II RP wyznanie mojżeszowe zostało poddane daleko idącemu nadzorowi ze strony władz, szczególnie w sprawach finansowo-majątkowych²⁶. Jego status został uregulowany w sposób niezgodny z przepisami Konstytucji RP z dnia 17 marca 1921 r.²⁷, dotyczącymi wolności sumienia i wyznania obywateli oraz zasad odnoszących się do relacji między państwem a związkami wyznaniowymi. Żydowski Związek Religijny (ŻZR) zgodnie z art. 2 rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 14 października 1928 r. stanowił korporację wyznaniową o charakterze przymusowym – skupiał wszystkich żydów (wyznawców judaizmu) zamieszkujących Rzeczpospolitą Polską z wyjątkiem województwa śląskiego. Stanowiło to naruszenie gwarantowanej każdemu obywatelowi w art. 111 Konstytucji wolności sumienia i wyznania w zakresie swobody przynależności do korporacji religijnej. Ponadto ustrój ŻZR oraz gmin wyznaniowych żydowskich został określony m.in. we wspomnianym rozporządzeniu Prezydenta z 14 października 1927 r. w szczegółowy sposób arbitralnie przez władze państwowe, bez porozumienia z przedstawicielami

²⁶ Zob. *Przepisy o organizacji gmin wyznaniowych żydowskich*, oprac. J. Grynsztejn, I. Kerner, Warszawa 1931, s. 119–128, 147–160, 179–190, 192–196.

²⁷ Dz.U. Nr 44, poz. 267 ze zm.

wyznania mojżeszowego w Polsce. Tym samym wyraźnie naruszono art. 115 Konstytucji, który stanowił m.in., że stosunek Państwa do prawnie uznanych mniejszościowych związków religijnych będzie ustalony w drodze ustawowej po porozumieniu się z ich prawnymi reprezentacjami. W przypadku wyznania mojżeszowego odstąpiono od utrwalonego w okresie międzywojnia trybu polegającego na tym, że aktu uznania związku religijnego państwo dokonywało w drodze ustawodawczej, po czym w drodze rozporządzenia Rady Ministrów ustanawiane było prawo wewnętrzne danej konfesji (statut). Projekt owego prawa wewnętrznego był opracowywany przez przedstawicieli określonego związku religijnego²⁸. W przypadku wyznania judaistycznego nic takiego nie miało miejsca.

7A

Po zakończeniu II wojny światowej z Zagłady ocalało nawet ok. 425 tys. polskich Żydów²⁹, istniały zatem, jak się wydaje, warunki społeczne (demograficzne) do reaktywowania działalności przynajmniej niektórych gmin wyznaniowych żydowskich³⁰. Władze państwowe nie wyraziły jednak na to zgody. Można przypuszczać, że jednym z motywów było dążenie władz do przejęcia majątku ruchomego i nieruchomego pozostałego po byłych gminach wyznaniowych żydowskich³¹. Powstałe po II wojnie światowej żydowskie kongregacje religijne nie zostały uznane za następców prawnych przedwojennych gmin wyznaniowych żydowskich. Nie uzyskały w związku z tym żadnych praw do pozostałego po owych gminach majątku³². Ów majątek przejęło przede wszystkim państwo.

²⁸ T. Langer, *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*, Poznań 1967, s. 150–151.

²⁹ A. Stankowski, P. Weiser, *Demograficzne skutki Holokaustu*, w: *Następstwa zagłady Żydów...*, s. 37.

³⁰ Por. K. Kuberska, *Wybrane aspekty organizacyjno-prawne i majątkowe statusu społeczności żydowskiej w II Rzeczypospolitej i w Polsce Ludowej*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2015, t. 7, s. 86–89.

³¹ Zob. Okólnik nr 3 Ministra Administracji Publicznej z dnia 6 II 1945 r. (Dep. Wyzn. 911/45) o tymczasowym uregulowaniu spraw wyznaniowych ludności żydowskiej (Dz.Urz. MAP 1945, nr 1, s. 21). Zob. zwłaszcza Dekret z dnia 8 III 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich (Dz.U. Nr 13, poz. 87 ze zm.).

³² Zob. postanowienie SN z 13 X 1960 r. (sygn. 3 CC 27/60) w sprawie Skarb Państwa c/a Żydowska Kongregacja Religijna w Krakowie, odpis z odpisu – mps powiel. w zbiorach autora.

7B

Obecnie również członkowie gmin wyznaniowych żydowskich skupionych w ZGWŻ mają podstawy, aby czuć się gorzej traktowani przez Państwo polskie niż wyznawcy wielu innych konfesji. Trzeba bowiem zwrócić uwagę, że ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w niektórych istotnych aspektach przewiduje mniej korzystne regulacje niż ustawy indywidualne o stosunku Państwa do niektórych Kościołów, wydane począwszy od 1989 r. Współczesne gminy wyznaniowe żydowskie nie zostały uznane przez ustawodawcę za następców prawnych odpowiednich miejscowo gmin wyznaniowych żydowskich z okresu II Rzeczypospolitej. Stało się tak, pomimo że ich członkowie to w znakomitej większości nie imigranci czy konwertyci, lecz polscy Żydzi ocalali z Zagłady oraz ich potomkowie – w sumie potomkowie członków przedwojennych gmin wyznaniowych żydowskich. Wszakże jako kuriozum o ksenofobicznej wymowie należy ocenić ograniczenie członkostwa w gminach wyznaniowych żydowskich działających na podstawie ustawy z 20 lutego 1997 r. jedynie do pełnoletnich osób wyznania mojżeszowego, posiadających obywatelstwo polskie i zamieszkałych na terenie Rzeczypospolitej Polskiej³³. Ustawa z 20 lutego 1997 r. nie przewiduje tworzenia mających szczególny reżim prawny tzw. fundacji kościelnych, na zasadach analogicznych, jak przewidują to indywidualne ustawy wyznaniowe o stosunku Państwa do wybranych Kościołów chrześcijańskich³⁴. Gminy wyznaniowe żydowskie oraz ZGWŻ nie mają

³³ Zob. wyrok SN z 15 IX 2017 r. (sygn. III CSK 241/16) oraz krytycznie uwagi na jego temat: P. Borecki, *Przyjęcie w poczet członków gminy wyznaniowej żydowskiej. Glosa do wyroku SN z dnia 15 września 2017 r.*, III CSK 241/16, „Radca Prawny” 2018, nr 1, s. 127–140, a także W. Brzozowski, *Członkostwo w związku wyznaniowym. Glosa do wyroku SN z dnia 15 września 2017 r.*, III CSK 241/16, „Przegląd Sądowy” 2018, nr 4, s. 96–103.

³⁴ Zob. art. 48 Ustawy z dnia 17 V 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. 2019, poz. 1347), art. 43 Ustawy z dnia 4 VII 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (tekst jedn. Dz.U. 2014, poz. 1726), art. 29 Ustawy z dnia 20 II 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. 2015, poz. 14), art. 27 Ustawy z dnia 20 II 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. 2015, poz. 44), art. 30 Ustawy z dnia 30 VI 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. 2014, poz. 1599), art. 31 Ustawy z dnia 30 VI 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. 2014, poz. 1889), art. 36 Ustawy z dnia 30 VI 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. 2015, poz. 169), art. 32 Ustawy z dnia 30 VI 1995 r. o stosunku Państwa do

prawa korzystać ze szczególnych preferencji prawnych w odniesieniu do darowizn na działalność charytatywno-opiekuńczą prowadzoną przez wyznaniowe osoby prawne. Ich status jest wyraźnie gorszy w tym zakresie niż położenie Kościołów chrześcijańskich działających na podstawie indywidualnych ustaw wyznaniowych z lat 1989–1997, a przede wszystkim Kościoła katolickiego i Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego³⁵. W porównaniu ze wspomnianymi dwoma Kościołami gminy wyznaniowe żydowskie nie są uprawnione do korzystania ze zwolnień od podatku od spadków i darowizn³⁶. W przeciwieństwie do niektórych Kościołów działających na podstawie szczegółowego ustawodawstwa wyznaniowego z lat 1989–1997 gminom wyznaniowym żydowskim istniejącym na Ziemiach Zachodnich i Północnych nie stworzono nawet ograniczonej czasowo możliwości uzyskania nieodpłatnie, na podstawie decyzji wojewody lub innego organu wykonującego w imieniu Skarbu Państwa prawo własności albo organu jednostek samorządu terytorialnego wedle ich właściwości, własności nieruchomości lub ich części w celu utworzenia lub powiększenia gospodarstwa rolnego o powierzchni do 15 ha użytków rolnych łącznie dla jednej gminy³⁷. Biorąc pod uwagę tylko zróżnicowane normy obszarowe

Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. 2014, poz. 1712), art. 32 Ustawy z dnia 20 II 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (tekst jedn. Dz.U. 2015, poz. 13).

³⁵ W przypadku darowizn na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą Kościoła katolickiego oraz Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego mogą być one odliczone od podstawy opodatkowania podatkiem dochodowym zarówno w przypadku podatników będących osobami fizycznymi, jak i osobami prawnymi bez żadnych ograniczeń. Na takich samych zasadach, tzn. bez ograniczeń, podatnicy będący osobami fizycznymi mogą odliczać od podstawy opodatkowania podatkiem dochodowym darowizny na kościelną działalność charytatywno-opiekuńczą: Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP, Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w RP, Kościoła Chrześcijan-Baptystów w RP, Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w RP, Kościoła Polskokatolickiego w RP, Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w RP, Kościoła Katolickiego Mariawitów w RP oraz Kościoła Zielonoświątkowego w RP.

³⁶ Por. art. 55 ust. 6 Ustawy z dnia 17 V 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP i art. 40 ust. 6 Ustawy z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego.

³⁷ Por. przede wszystkim art. 70A Ustawy z dnia 17 V 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego w RP, a ponadto: art. 48E ust. 1 pkt 2 Ustawy z 4 VII 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego, art. 45A ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 13 V 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w RP, art. 26B ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 13 V 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w RP, art. 37 ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 30 VI

użytków rolnych, które mogły względnie jeszcze mogą być przekazywane z zasobów państwowych lub samorządowych poszczególnym konfesjom na Ziemiach Zachodnich i Północnych, można dojść do wniosku, że ustawodawca wciąż kieruje się stereotypem rzymskiego katolicyzmu jako ostoji polskości, a nie konstytucyjną zasadą równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych³⁸. W sumie nasuwa się refleksja, że postawę Rzeczypospolitej Polskiej wobec jej obywateli wyznania mojżeszowego znamionuje pewna ambiwalencja.

8

Przeprowadzając interpretację pojęcia wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej, Sąd Najwyższy mógł skorzystać z dorobku Komisji Regulacyjnej do Spraw Gmin Wyznaniowych Żydowskich. Komisja w dniu 14 czerwca 1999 r. przyjęła jednogłosem, jedyną w swoim rodzaju uchwałę³⁹, w której określiła stanowisko w sprawie tegoż pojęcia, o którym mowa w art. 30 ust. 1 ustawy o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP. Uznała, że obejmuje ono stowarzyszenia i fundacje ustanowione przez byłe gminy wyznaniowe żydowskie w Polsce. Ponadto pod definiowanym pojęciem należy rozumieć również stowarzyszenia i fundacje tworzone przez osoby prawne i fizyczne w celu realizowania działalności statutowej byłych gmin wyznaniowych żydowskich, a w szczególności organizowanie i utrzymywanie synagog, cmentarzy i innych obiektów kultu religijnego oraz działalności oświatowo-wychowawczej i charytatywno-opiekuńczej, wykazujące związek organizacyjny lub zależność majątkową z określoną byłą gminą wyznaniową żydowską. W uchwale zastrzeżono, że cele i działalność wyznaniowych osób prawnych, o których

1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Metodystycznego w RP, art. 43 ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 30 VI 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w RP, art. 35 ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 30 VI 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w RP, art. 34 ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 30 VI 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w RP oraz art. 36 ust. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 20 II 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w RP.

³⁸ Zob. P. Borecki, *Równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych*, w: *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, pod red. A. Mezglewskiego, Warszawa 2014, s. 378–386.

³⁹ Podobnej uchwały nie podjęły w toku swej wieloletniej działalności ani Komisja Majątkowa, orzekająca w sprawach Kościoła katolickiego, ani żadna z trzech pozostałych komisji regulacyjnych.

mowa wyżej, wymagają od wnioskodawcy w postępowaniu regulacyjnym udowodnienia poprzez przedstawienie właściwego statutu bądź innych urzędowych dokumentów i innych środków dowodowych w myśl zasad określonych w obowiązujących przepisach⁴⁰. Wykładnia dokonana przez Komisję Regulacyjną znamionuje się historycznym oraz społecznym realizmem. Trudno w związku z tym uznać ją za interpretację rozszerzającą. Pod pojęciem wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej rozumie nie tylko stowarzyszenia i fundacje o celach realizowanych przez gminy wyznaniowe żydowskie, ale także realnie z tymi gminami związane, stanowiące niejako ich ekspozytury, a tym samym dopełnienie, rozwinięcie.

Podsumowanie

Sąd Najwyższy, dokonując wykładni pojęcia wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej, stanął w obliczu realnego konfliktu zasad prawnych – z jednej strony zasady bezpieczeństwa obrotu prawnego, a z drugiej strony zasady zaufania obywatela do państwa i stanowionego przez nie prawa oraz zasady poprawnej legislacji. Niestety, w orzeczeniach z lat 2007 i 2009 nie dostrzeżono tego stanu rzeczy. Tymczasem SN winien dokonać ważenia zasad prawnych. Biorąc pod uwagę całokształt okoliczności nie tylko prawnych, ale i historycznych oraz społecznych, a także, co trzeba otwarcie zaznaczyć – politycznych, również w wymiarze międzynarodowym, w tym przypadku pierwszeństwo należy się zwłaszcza zasadzie zaufania obywatela do państwa i stanowionego przez nie prawa. Ową zasadę winien respektować nie tylko ustawodawca, ale także w swojej bieżącej działalności organy wymiaru sprawiedliwości, zwłaszcza sądy, na czele z Sądem Najwyższym. W konsekwencji składy orzekające SN powinny opowiedzieć się za szerszą – celowościowo-funkcjonalną – interpretacją pojęcia wyznaniowej żydowskiej osoby prawnej. Jako odpowiadającą powyższym zasadom należy ocenić wykładnię wypracowaną zgodnie przez Komisję Regulacyjną do Spraw Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP w czerwcu 1999 r. W zaistniałej sytuacji Sąd Najwyższy nie powinien obawiać się podjęcia funkcji

⁴⁰ *Stanowisko Komisji Regulacyjnej do Spraw Gmin Wyznaniowych Żydowskich w RP w sprawie pojęcia „wyznaniowe żydowskie osoby prawne”, o których mowa w art. 30 ust. 1 ustawy z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w RP, mps powiel. w zbiorach własnych autora.*

niejako prawotwórczej, co w przeszłości już w sprawach wyznaniowych czynił, i zniwelowania w drodze swego orzecznictwa niedoskonałości legislacyjnej parlamentu⁴¹.

**ON THE CONCEPT OF A JEWISH RELIGIOUS LEGAL ENTITY.
COMMENTS ON THE SUPREME COURT JUDGMENT
OF 9 FEBRUARY 2007, REF. III CSK 411/06**

Summary

In its judgment of February 9, 2007 (Ref. No. III CSK 411/06), the Supreme Court formulated a narrow interpretation of the concept of a Jewish religious legal entity based on a formal criterion. In practice, the position of the Court has limited on a permanent basis the reprivatization of real estate to the benefit of Jewish communities and the Association of Communes. This reprivatization has been conducted in a narrow scope for over twenty years by the Regulatory Commission for Jewish Religious Communities. The restrictive interpretation that was adopted for the concept of a Jewish religious legal entity is inconsistent with the principle of correct legislation, with the principle of public trust in the state and its law, and in fact with the principle of social justice. Jewish religious communities in a number of areas are treated worse than the largest or oldest Christian churches. This applies in particular to the issue of membership of Jewish religious communities, tax matters or religious foundations. In addition, the interpretation of the Supreme Court does not take into account the historical forms of the organization of Judaism in Poland. On the other hand, the interpretation adopted on a consensus basis by the Regulatory Commission for Jewish Religious Communities in June 1999 is correct. It is functional. The Supreme Court should weigh constitutional principles and opt for this functional interpretation, instead of adopting a formal interpretation.

Keywords: Supreme Court – Jewish religious legal entity – reprivatization – Regulatory Commission – Jewish religious community

LITERATURA

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009.
Borecki P., *Prawotwórcza i porządkująca funkcja Sądu Najwyższego w sprawach wyznaniowych*, „Przegląd Sądowy” 2020, nr 1.
Borecki P., *Przyjęcie w poczet członków gminy wyznaniowej żydowskiej. Glosa do wyroku SN z dnia 15 września 2017 r., III CSK 241/16*, „Radca Prawny” 2018, nr 1.

⁴¹ Por. P. Borecki, *Prawotwórcza i porządkująca funkcja Sądu Najwyższego w sprawach wyznaniowych*, „Przegląd Sądowy” 2020, nr 1, s. 23–37.

- Borecki P., *Reprywatyzacja nieruchomości na rzecz gmin wyznaniowych żydowskich*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 9.
- Borecki P., *Równouprawnienie kościołów i innych związków wyznaniowych*, w: *Leksykon prawa wyznaniowego. 100 podstawowych pojęć*, pod red. A. Mezglewskiego, Warszawa 2014.
- Borecki P., *Uwagi o statusie wyznawców judaizmu na ziemiach polskich*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 2010, z. 2.
- Brzozowski W., *Członkostwo w związku wyznaniowym. Glosa do wyroku SN z dnia 15 września 2017 r., III CSK 241/16*, „Przegląd Sądowy” 2018, nr 4.
- Czohara A., Zieliński T.J., *Ustawa o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Polsce. Komentarz*, Warszawa 2012.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 1, pod red. L. Garlickiego, M. Zubika, Warszawa 2016.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, pod red. P. Tulei, Warszawa 2019.
- Krawczyk M., *Status prawny własności żydowskiej i jej wpływ na stosunki polsko-żydowskie*, w: *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, pod red. F. Tycha, M. Adamczyk-Garbowskiej, Lublin 2011.
- Kuberska K., *Wybrane aspekty organizacyjno-prawne i majątkowe statusu społeczności żydowskiej w II Rzeczypospolitej i w Polsce Ludowej*, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2015, t. 7.
- Langer T., *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*, Poznań 1967.
- Mezglewski A., Misztal H., Stanisław P., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2011.
- Polski słownik judaistyczny. Dzieje, kultura, religia, ludzie*, t. 1, oprac. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, Warszawa 2003.
- Przepisy o organizacji gmin wyznaniowych żydowskich*, oprac. J. Grynsztejn, I. Kerner, Warszawa 1931.
- Stankowski A., Weiser P., *Demograficzne skutki Holokaustu*, w: *Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, pod red. F. Tycha, M. Adamczyk-Garbowskiej, Lublin 2011.
- Tomaszewski J., *Żydzi*, w: *Encyklopedia Historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999.
- Walencik D., *Regulacja spraw majątkowych gmin wyznaniowych żydowskich*, w: *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy–dyskusje–postulaty*, pod red. D. Walencika, Katowice–Bielsko-Biała 2009.
- Walencik D., *Rewindykacja nieruchomości Kościoła katolickiego w postępowaniu przed Komisją Majątkową*, Lublin 2008.